

Wanneer kan de burgerlijke rechter kerkelijke besluitvorming toetsen, en hoe moet hij dat doen? Over deze vraag deed de Hoge Raad eind 2003 een principiële uitspraak, in een even langdurig als verbeterd geschil binnen de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk.¹ Een aantal 'vrij-beheer gemeenten' vocht besluiten van de Hervormde Synode aan die de gemeenten dwongen het beheer over hun goederen uit handen te geven. Was de kerk bevoegd regels te stellen voor het vermogensbeheer, en hoe terughoudend mocht de burgerlijke rechter zich hier opstellen? Jan Paul Heering schetst het conflict en de historische achtergrond.

J.P. Heering
advocaat te Den Haag

DE BURGERLIJKE RECHTER IN KERKELIJKE GESCHILLEN

Variërende terughoudendheid

'Geloven doe je in de kerk', plachten onderwijzers vroeger nogal eens tegen onzekere kinderen te zeggen. De ervaring leert echter dat kerken – ondanks het credo *Extra ecclesiam nulla salus* – niet in staat zijn gebleken alle gelovigen louter heil te bieden. Dat is op zichzelf niet verwonderlijk, kerken zijn tenslotte menselijke organisaties. In het kerkelijke leven kunnen gelovigen elkaar het leven zelfs zo zuur maken dat zij de hulp van de burgerlijke rechter invoeren. De rechter biedt ook niet altijd heil. Als de twist over zuivere geloofskwesties gaat, kan de burgerlijke rechter hetzelfde zeggen als genoemde onderwijzers en zich van toetsing onthouden. Indien het evenwel gaat om de vaststelling van burgerlijke rechten van betrokkenen, dan kan de rechter zich in beginsel niet van beoordeling onttrekken. De rechter staat in die gevallen echter wel voor de lastige vraag op welke wijze hij het desbetreffende geschil moet toetsen. Daarover bestond sedert lange tijd grote onzekerheid in rechtspraak en literatuur.

In hunnen eigen boezem

Het arrest van de Hoge Raad (2003) dat hierna besproken wordt, moet worden gezien tegen de historische achtergrond van de verhouding tussen kerk en staat, in het bijzonder tussen de Nederlandse staat en de Nederlands Hervormde Kerk sedert de Bataafse Revolutie rond 1795. Voordien bestond er een nauwe band tussen die kerk en de staat. De hervormde kerk gold weliswaar niet als de Nederlandse staatskerk maar was wel een 'bevoorrechte kerk': zij had de nodige eigen bezittingen (die zij na de reformatie van de rooms katholieke Kerk had verworven) en werd verder grotendeels door de staat uit publieke middelen bekostigd. Met de omwenteling van 1795 werd het Verlichtingsbeginsel van gelijkheid van verschillende godsdiensten aanvaard, hetgeen onder meer met zich bracht dat de kerkelijke goederen en fondsen van de Nederlands Hervormde Kerk werden genationaliseerd.

In het jaar 1816 verkreeg de Koning het oppergezag over de Nederlands Hervormde Kerk en daarmee over het beheer van de kerkelijke goederen. In 1870 stelde de Generale Synode van de hervormde kerk een Algemeen Reglement voor het beheer van de kerkelijke goederen vast, dat echter niet bindend aan de gemeenten werd opgelegd. Er werd ruimte gelaten voor gemeenten die het beheer van hun goederen in eigen hand wilden houden (de zogenaamde 'vrij-beheergemeenten'). Deze regeling met betrekking tot het beheer werd bij de vaststelling van de Kerkerde in 1951 gehandhaafd, zij het onder voorbehoud van een latere wijziging der kerkerde.²

Intussen had de wetgever aan de kerkgenootschappen een grote mate van vrijheid van organisatie toebedeeld. Zo was in 1853 de Wet op de kerkgenootschappen tot stand gekomen, waarvan het eerste artikel inhield dat 'aan alle kerkgenootschappen de volkomen vrijheid is en blijft verzekerd alles wat hunnen godsdienst en de uitoefening daarvan in hunnen eigen boezem betreft te regelen'.

DE RECHTER KAN NIET DE
INHOUD VAN EEN KERKELIJKE
TUCHTMAATREGEL TOETSEN
MAAR WEL DE WIJZE WAAROP
DEZE IS GENOMEN BEOORDELEN
OP ZORGVULDIGHEIDSNORMEN

Deze vrijheid van interne organisatie wordt thans gewaarborgd door art. 2:2 BW. De erkenning van kerkgenootschappen als privaatrechtelijke rechtspersonen betekent dat zij hun structuur en inrichting in een eigen statuut gestalte kunnen geven, welk statuut (in de regel een kerkerde) als een naar Nederlands privaatrecht bindende regeling voor de betrokken kerkgenoten heeft te gelden.³ Deze vrijheid houdt echter niet in dat de kerken aan de jurisdictie van de burgerlijke rechter zouden zijn onttrokken. Die rechter kan immers worden geadieerd in alle geschillen, waarbij het gaat om de vaststelling van burgerlijke rechten van betrokkenen (art. 112 Gw).

Het is sedert lang communis opinio dat de rechter zich in kerkelijke geschillen in de regel terughoudend dient op te stellen, welke terughoudendheid wordt ingegeven door de scheiding van kerk en staat, de godsdienstvrijheid en de in art. 2:2 BW gewaarborgde organisatorische vrijheid der kerken.⁴ Hoe terughoudend de rechter zich in een concreet geval moet opstellen is echter niet altijd duidelijk. Bij kerkelijke geschillen stuit de

eisende partij zelfs niet zelden op het verweer dat de burgerlijke rechter niet bevoegd is om van zijn vordering kennis te nemen, althans dat hij de eisende partij daarin niet-ontvankelijk moet verklaren, omdat er een met behoorlijke waarborgen omklede interne kerkelijke rechtsgang openstaat die de eisende partij niet of niet volledig heeft doorlopen.

Langdurig gevecht

Dat verweer werd ook opgeworpen door de Nederlands Hervormde Kerk toen genoemde vrij-beheergemeenten zich tot de burgerlijke rechter wendden om de besluitvorming van de kerk aan te vechten. Het ging in dit geval om de besluiten die de Hervormde Synode had genomen in maart en juni 1991, die er op neer kwamen dat die gemeenten werden gedwongen het vrije beheer over hun gemeentelijke goederen uit handen te geven. De gemeenten stelden zich onder meer op het standpunt dat de kerk niet bevoegd was regels te stellen met betrekking tot het beheer van en het toezicht op hun vermogen. De kerk meende dat die bevoegdheid krachtens de Kerkorde háár toekwam en stelde dat de burgerlijke rechter zich in deze zaak van een oordeel diende te onthouden, nu tegen de besluitvorming in kwestie een interne kerkelijke rechtsgang openstond die niet was doorlopen. Deze tegenstelling leidde tot een langdurig gevecht voor de burgerlijke rechter in twee rondes.

In de eerste ronde heeft de Haagse Rechtbank de vordering van de gemeenten afgewezen. In hoger beroep heeft het Hof de gemeenten echter niet-ontvankelijk verklaard in hun vordering, omdat zij eerst de interne rechtsgang van de kerk hadden moeten volgen.⁵ Tegen dit arrest werd (terecht) geen cassatieberoep ingesteld. De gemeenten zijn vervolgens de interne kerkelijke rechtsgang ingegaan en hebben hun bezwaren voorgelegd aan de Generale Commissie voor de behandeling van bezwaren en geschillen, met het verzoek de besluiten van 1991 te vernietigen of onverbindend te verklaren. Toen de Generale Commissie dit verzoek bij beslissing van 3 december 1998 had afgewezen, wendden de gemeenten zich opnieuw tot de burgerlijke rechter.

Analoog

In tweede ronde heeft de rechtbank geoordeeld dat zij het geschil thans in volle omvang diende te beoordelen, nu de kerkelijke rechtsgang volgens haar ontoereikend was. Het Hof komt in hoger beroep evenwel tot het oordeel dat de door de Generale Commissie genomen beslissing de betrokken partijen bij het geschil bindt op de wijze als bedoeld in art. 7:904 lid 1 BW. Een dergelijke beslissing kan slechts op de in die bepaling aangegeven gronden worden aangetast, hetgeen aldus het Hof neerkomt op een marginale toetsing van de inhoud van het besluit. Tegen dit arrest werd wel cassatieberoep ingesteld. >

De Hoge Raad acht het oordeel van het Hof evenwel juist, waarbij hij wel benadrukt dat het hier om een analoge toepassing van art. 7:904 lid 1 BW gaat.⁶ Daarbij zal een rol hebben gespeeld dat deze opvatting strookt met de visie van de wetgever op deze problematiek, zoals A-G Timmermans in zijn conclusie voor het arrest met juistheid opmerkt. Art. 7:906 lid 1 BW houdt in dat de wettelijke bepalingen inzake de vaststellingsovereenkomst van overeenkomstige toepassing zijn, wanneer een vaststelling haar rechtsgrond elders vindt dan in een overeenkomst. Blijkens de totstandkomingsgeschiedenis van deze bepaling heeft de wetgever daarbij mede het oog gehad op kerkelijke geschillen.⁷

Geloofsvragen

Aldus is door ons hoogste rechtscollège meer duidelijkheid verschaft over wat marginale toetsing inhoudt bij kerkelijke geschillen als hier aan de orde.⁸ Daarmee zijn echter nog niet alle vragen beantwoord over de wijze waarop de burgerlijke rechter godsdienstige en kerkelijke geschillen heeft te toetsen. Zo is niet gemakkelijk te zeggen hoe de rechter bijvoorbeeld kerkelijke tuchtmaatregelen of geloofskwesties dient te beoordelen. De mate van terughoudendheid bij de toetsing kan blijkens de lagere rechtspraak en literatuur nogal variëren. Aangenomen wordt dat de rechter geen inhoudelijke toetsing kan geven van een kerkelijke tuchtmaatregel maar wel de wijze waarop de maatregel is genomen op zorgvuldigheidsnormen kan beoordelen. Daarbij wordt de noodzaak tot terughoudende toetsing minder aanwezig geacht wanneer het desbetreffende kerkelijk handelen niet de eigen interne gang van zaken betreft maar zich meer naar buiten richt. Ook binnen kerkgenootschappen hebben evenwel bepaalde zorgvuldigheidsnormen te gelden, waaraan de rechter moet kunnen toetsten.⁹

Wanneer het echter gaat om dogmatische en theologische twistvragen dan staat het de rechter niet vrij daarover te oordelen, althans dan mag hij zijn uitspraak niet afhankelijk stellen van zijn oordeel omtrent dergelijke twistvragen – aldus de Hoge Raad in een arrest van 1957 (Hasselt).¹⁰ Een kanttekening die daarbij terecht wordt geplaatst luidt dat het niet altijd eenvoudig is vast te stellen wanneer sprake is van dogmatische en theologische twistvragen, zodat kerken zich daarachter kunnen verschuilen.¹¹

Mij lijkt dat de prealabele vraag of het in een bepaald geval om een geloofskwestie gaat of niet, door de burgerlijke rechter wel marginaal kan worden getoetst. Het Hasselt-arrest geeft mijns inziens althans wel ruimte voor beoordeling van die vraag, maar het is ongewis of die uitspraak nog als richtsnoer heeft te gelden. Wellicht dat de Hoge Raad hierover te zijner tijd meer zekerheid kan geven. ☺

1 HR 19 december 2003, NJ 2004, 559 (CJHB).

2 Vgl. A.H. Santing-Wubs, *Kerken in geding. De burgerlijke rechter en kerkelijke geschillen*, 2002, p. 1 – 12; J.J.H. Post, *Een sikkel in vreemde oogst? De juridische verhouding tussen hervormde gemeenten en de Nederlands Hervormde Kerk in het bijzonder bij kerkfusie*, 2003, p. 50 e.v.

3 Vgl. Asser-Maeijer 2-III, nr. 205-222.

4 Zie onder meer: F.T. Oldenhuis, *Rechtvindend van de burgerlijke rechter in kerkelijke conflicten*, 1977; D.A.C. Slump, 'De geldigheid van besluiten genomen door kerkrechtelijke organen', in: *Kerk, recht en samenleving* (Oldenhuisbundel), 1997, p. 76 e.v.; A.H. Santing-Wubs, a.w., p. 91-103.

5 Zie Gerechtshof Den Haag 18 september 1997, NJ Kort 1997, 76.

6 HR 19 december 2003, NJ 2004, 559, rov. 3.3.2.

7 Conclusie A-G Timmermans nr. 3.5 (en de noten 15, 16 en 17) voor HR 19 december 2003, NJ 2004, 559.

8 Art. 7:904 lid 1 BW houdt in dat, wanneer gebondenheid aan de beslissing van een partij of van een derde in verband met de inhoud of de wijze van totstandkoming ervan naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is, de beslissing vernietigbaar is.

9 Zie A.H. Santing-Wubs, a.w., p. 210-231.

10 HR 15 februari 1957, NJ 1957, 201.

11 Vgl. A.H. Santing-Wubs, a.w., p. 187-194.

FOTO: KLAAS FOPMA/HH